20. ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 7. – Спр. 1731. – 11 арк.
21. ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 8. – Спр. 9687. – 295 арк.
22. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф. Р-2700. – Оп. 5. – Спр. 124. – 371 арк.
23. ДАВО. – Ф. 2700. – Оп. 5. – Спр. 395. – 129 арк.
24. Пастушенко Т.В. Остарбайтери з України: вербування, примусова праця, репатріація (історико-соціальний аналіз на матеріалах Київської області) : дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Т.В. Пастушенко; НАН України. Ін-т історії України. – К., 2007. – 241 с.
25. ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 7. – Спр. 5851. – 130 арк.
26. ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 7. – Спр. 5849. – 159 арк.
27. ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 7. – Спр. 3033. – 33 арк.
28. ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 7. – Спр. 4257. – 155 арк.
29. ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 7. – Спр. 5785. – 168 арк.
30. ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 7. – Спр. 7931. – 73 арк.
31. ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 7. – Спр. 10020. – 172 арк.
32. ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 8. – Спр. 2231. – 209 арк.
33. ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 8. – Спр. 4687. – 106 арк.
34. ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 8. – Спр. 7375. – 193 арк.
35. ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 8. – Спр. 9688. – 365 арк.

Одержано редакцією 26.04.2013
Прийнято до публікації 28.05.2013

Аннотация. Потыльчак А.В., Мелешко Н.Б. Отделы по делам репатриации исполкомов областных советов Украинской ССР (1945–1953 гг.): организация, функции, деятельность. *Осуществлена попытка исторической реконструкции областного управленческого звена системы советских органов репатриации «перемещенных лиц». Анализируются вопросы организации, кадрового обеспечения, функциональной деятельности, финансирования отделов по делам репатриации исполкомов областных советов Украинской ССР в 1945–1953 гг.*

Ключевые слова: *репатриация, репатрианты, перемещенные лица, отдел по делам репатриации исполкома областного совета*

Summary. Potylchak O.V., Meleshko N.B. The departments of repatriation affairs in the Ukrainian SSR regional councils (1945–1953): organization, functions, activities. *An attempt of historical reconstruction of the regional administrative government branch of repatriation for displaced persons was done. Organization, staffing, financial supporting of executive committee departments for repatriation of the Ukrainian SSR regional councils during 1945-1953 are analyzed. It is emphasized that Regional Repatriation Departments mainly dealed with: reception and registration of repatriated people; support and control of medical and sanitary service of returnees; providing them with financial aid and employability; consideration and resolution of complaints and allegations of repatriated citizens and their relatives; and also organization and control of political and mass activities among returnees and the locals. In practical activity of Regional Repatriation Departments the authors distinguish two periods. The first period last from June 1945 to June 1947, when the flow of returnees into the territory of the Ukrainian SSR was particularly intense. The second period covers the second half of 1947 – beginning of 1953 and it is characterized by noticeable decline in the intensity of work of Repatriation Departments due to completion of its mass character*

Key words: *repatriation, returnees, displaced persons, the executive committee department for repatriation of Regional council*

УДК 930.1:94(477) “1961/1991”

В. В. Плахута

ДІЯЛЬНІСТЬ ЦИВІЛЬНОЇ ОБОРОНИ УРСР ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕРЕЖІ ЗАХИСНИХ СПОРУД З МЕТОЮ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАСЕЛЕННЯ

Анотація. *У статті розглянуто основні аспекти дій органів та сил цивільної оборони УРСР з розширення мережі захисних споруд, приділено увагу недостатньо з’ясованим аспектам проблематики, накреслено напрямки можливого подальшого дослідницького пошуку.*

Ключові слова*: УРСР, Цивільна оборона, зброя масового ураження, захисні споруди*

Постановка проблеми. Головною метою захисту населення та територій під час надзвичайних ситуацій є запобігання, реагування на надзвичайні ситуації та ліквідація їхніх наслідків, зменшення руйнівних впливів терористичних актів і воєнних дій. Інженерний захист населення та територій продовжує залишатися пріоритетним у загальному комплексі заходів щодо інтересів протидії вражаючим факторам надзвичайних подій. Це питання частково відобразилося в науково-дослідницькій практиці як українських, так і іноземних фахівців. Загалом, за період, що минув від закінчення холодної війни – до сьогодення, ними проаналізовано й висвітлено чимало питань, пов’язаних з організаційними, економічними, соціальними та ідеологічними питаннями дій органів та сил з інженерного захисту людей.

Мета. Разом з тим, у вітчизняних та зарубіжних виданнях майже відсутні публікації, в яких би розглядалася заявлена проблема під нахилом її значення для суспільства. Враховуючи це, ми ставимо за мету провести аналіз дій органів і сил цивільної оборони УРСР з розширення та вдосконалення мережі захисних споруд.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначальними в цьому контексті є праці В. Котляревского [1], Л. Єгорова, І Шляхова [2] та інших учених, які вказали на необхідність розвитку мережі захисних споруд для збереження життя та здоров'я людей, під час виникнення надзвичайних ситуацій.

Виклад основного матеріалу. За весь період існування місцевої протиповітряної та цивільної оборони, одним із основоположних документів у їхній діяльності були інженерно-технічні заходи (далі – ІТЗ) щодо захисту населення. Оскільки ймовірність виникнення ядерного конфлікту між двома системами, що конкурували, – соціалізму та капіталізму – розглядалася, як можлива.

У липні 1961 р. прийнято Положення про Цивільну оборону (ЦО) СРСР. Документ визначав зміст роботи всіх ланок ЦО, основні права та обов'язки її посадових осіб, основи управління нею [1, 185]. Головним способом захисту населення передбачалось його розосередження й евакуація. Згідно розрахунків, вони дозволяли вивести населення з місць найбільш імовірних уражень до позаміської зони, тим самим різко зменшуючи їхні можливі наслідки [2, 59–61].

Працівників і службовців підприємств промисловості, транспорту, зв'язку та ін., які продовжували функціонувати в особливих умовах, вимагалося забезпечити захисними спорудами безпосередньо на місцях роботи. Зокрема за будівництва житлових будинків у містах, передбачалося обов'язкове спорудження підвальних приміщень [3, 252–253]. Для захисту населення, яке проживало у сільській місцевості, й евакуйованих осіб від радіоактивних опадів мали використовуватися підвали, льохи, інші заглиблені приміщення.

Положенням був проголошений і принцип диференційованого комплексного підходу щодо захисту населення. Згідно з ним, у мирний час передбачалося будувати спеціальні сховища для найбільшої працюючої зміни підприємств, робота яких не мала зупинятися і за військових умов у містах, віднесених до групи з цивільної оборони. Решта міського населення підлягала евакуації до позаміської зони, де передбачалося створення необхідного фонду протирадіаційних укриттів для місцевого та евакуйованого населення [4, 81–86]. При цьому особлива увага приділялася питанням захисту джерел водозабезпечення, продуктів харчування, фуражу, сільськогосподарських тварин [5, 351].

Наступним кроком у розвитку та вдосконаленні цивільної оборони, її нормативних документів стало прийняття постанови ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР від 4 листопада 1963 р. «О мероприятиях по защите населення страни от оружия массового поражения». Постанова вимагала підготувати Норми проектування ІТЗ ЦО, відповідно до яких, здійснювалися б інженерно-технічні заходи на всій території держави.

Норми проектування інженерно-технічних заходів цивільної оборони були розроблені, затверджені Держбудом СРСР, Держпланом СРСР, Міноборони СРСР та введені в дію 1 серпня 1966 р. [3, 18]. Вони були чинними більше восьми років. За цей час були створені сприятливі умови для забезпечення захисту населення, на випадок війни із залученням зброї масового знищення, для підвищення стійкості функціонування промисловості, енергетики, транспорту та зв'язку, перш за все, в містах, віднесених до груп із ЦО, та на об'єктах особливої важливості поза цими містами [6, 22].

На протязі дії Норм, виникали різні зміни, вносилися зауваження та пропозиції, тому необхідно було робити суттєві поправки щодо організації та порядку виконання заходів цивільної оборони, а отже, й відповідні зміни в діючих Нормах. Внаслідок цього, в 1974 р. з'явилися Норми проектування ІТЗ ЦО, СНиП 11–10–74, затверджені спільним наказом Держбуду СРСР, Держплану СРСР та начальника ЦО СРСР. Вони вступили в дію з 1 січня 1975 р. [7, 302]. Ці Норми відіграли важливу роль у вдосконаленні захисту населення, зокрема визначили науково-обґрунтовану програму подальшого укріплення його матеріально-технічної бази. Дія Норм розповсюджувалася на великі міста, об'єкти промисловості, які розташовувалися за їхніми межами, а також на окремі інженерно-

технічні споруди та системи. Крім цього, передбачалося забезпечити завчасно все населення держави захисними спорудами, в тому числі сховищами та протирадіаційними укриттями [7, 85–92].

Приймалися заходи щодо організації централізованого випуску для них нестандартного обладнання на підприємствах міністерств і відомств. Здійснювалися й інші заходи, стосовно:

- організації оповіщення населення;
- організації радіаційного, хімічного та бактеріологічного спостереження, розвідки та лабораторного контролю;
- проведення санітарно-гігієнічних, профілактичних і протиепідемічних заходів, скорочення запасів вогне-, вибухо- та хімічно небезпечних речовин у містах і на об'єктах народного господарства; створення захищених запасів продуктів харчування, медикаментів, одягу, медичного майна, предметів першої необхідності та інших матеріально-технічних засобів;
- навчання населення способам захисту [8, 24–59] тощо.

У Нормах також були уточнені вимоги до захисних властивостей протирадіаційних укриттів (ПРУ), розширені категорії населення, які ними забезпечувалися. Значна увага надавалася інженерно-технічним заходам, які спрямовувалися на підвищення стійкості роботи промислових об'єктів, транспорту, зв'язку, на створення умов для проведення рятувальних і невідкладних аварійно-відновлювальних робіт [6, 11].

В 1979 р. до Норм проектування ІТЗ ЦО внесено чергові зміни, які враховували принцип встановлення зон можливих сильних і слабких руйнувань. Для міст некомпактного планування вони визначалися не від геометричного центру, а від межі проектної забудови, що дозволяло врахувати динаміку розвитку міст за вирішення питань захисту населення. Додаткові зміни передбачали також підвищення ступеня захисту сховищ, уточнювали ступінь захисту протирадіаційних укриттів (ПРУ), залежно від їхньої відстані до великих міст. Таким чином, зроблено ще один важливий крок на шляху підвищення ефективності захисту населення [9, 125–129].

Практичне застосування Норм проектування ІТЗ ЦО 1974 р. за проектування та будівництва промислових будівель і споруд вимагало значних капітальних вкладень. Затрати необхідні були і під час експлуатації різних систем водозабезпечення, енергетичних, газових мереж, гідротехнічних споруд, систем зв'язку й управління, прокладання залізниць, автомобільних шляхів і магістральних газопроводів, а також спорудження метрополітенів, з урахуванням їхнього пристосування для захисту населення й евакоперевезення в особливих умовах [10, 18–25].

Норми проектування ІТЗ ЦО 1974 р. діяли більше 15 років. Їх використовували спеціалісти, які займалися питаннями захисту населення, це був документ, за яким розроблялися проекти річних та п'ятирічних планів розвитку народного господарства, а також оперативні плани цивільної оборони. Разом із тим, наприкінці 1990 р. у СРСР почалися значні зміни в економіці. З'явилися вони і в засобах нападу ймовірного противника. Відповідно, виникла потреба змінити розміри зон можливих руйнувань від надмірного тиску у фронті повітряної ударної хвилі. Ряд змін необхідно було внести і до вимог об'єктів народного господарства, в частині Норм проектування ІТЗ ЦО. Крім того, виникли суттєві надзвичайні ситуації, в тому числі аварія на Чорнобильській АЕС, зі значною територією радіоактивного забруднення [11, 71–85].

У зв'язку із цим, на основі нормативного акту 1974 р. були розроблені нові Норми проектування інженерно-технічних заходів цивільної оборони, які почали діяти з 1990 р. (СНиП2.01.51–90). У них були змінені межі зон можливих руйнувань (сильних і слабких), уперше для АЕС визначено зону можливого небезпечного радіоактивного забруднення. Для всіх сховищ змінено надмірний тиск у фронті повітряної хвилі, а також ступінь послаблення радіації зовнішнього опромінення огороджувальними конструкціями. Встановлювалося, що нові промислові підприємства заборонено розташовувати у зонах можливих сильних руйнувань, катастрофічного затоплення, а також у районах та містах, де будівництво і розширення промислових підприємств

заборонено чи обмежено, за винятком підприємств, які необхідні для безпосереднього обслуговування населення, для потреб промисловості, комунального та житлового будівництва у містах [12, 204–209].

Норми проектування ІТЗ ЦО 1990 р. доповнилися новим розділом «Розміщення атомних станцій», яким визначалися відповідні вимоги, а також розділом, який стосувався розміщення об'єктів, де зберігалися сильнодіючі отруйні, вибухові речовини і матеріали, легкозаймисті та горючі речовини [13, 41–55]. Істотно були розширені підрозділи, присвячені зв'язку (електрозв'язок і дротове оповіщення) та транспортним спорудам. З'явилися й такі нові розділи, як «Об'єкти морського і річкового транспорту» та «Об'єкти повітряного транспорту». Додавалися й нові підрозділи: «Захист сільськогосподарських тварин, продукції тваринництва та рослинництва», «Світлове маскування міських і сільських поселень і об'єктів народного господарства», «Об'єкти комунально-побутового призначення, які приспособлені для санітарного оброблення людей, спеціальної обробки одягу та транспорту» [11, 95–112].

Висновки. Обов'язкова реалізація вимог інженерно-технічних заходів цивільної оборони вході розробки містобудівної та проектної документації, проведення її державної експертизи стосовно вимог цивільної оборони та техногенної безпеки були та залишаються ефективною складовою процедури управління ризиками надзвичайних ситуацій, що позитивно впливає на стан захисту населення та територій, а отже, й готовності державної системи цивільного захисту до можливих надзвичайних ситуацій.

Список використаної літератури

1. Котляревский В.А. Убежища гражданской обороны : Конструкция и расчет / В.А. Котляревский, В.И. Ганушкин, А.А. Костин, В.И. Ларионов. – М. : Стройиздат, 1989. – 387 с.
2. Егоров Л.Т. Гражданская оборона / Л.Т. Егоров, И.А. Шляхов, Н.И. Алабин. – М. : Высшая школа, 1977. – 261 с.
3. Архів Міністерства з надзвичайних ситуацій. Опис справ постійного зберігання за 1960–1996 рр. Одиниця зберігання 2.
4. Архів Міністерства з надзвичайних ситуацій. Опис справ постійного зберігання за 1960–1996 рр. Одиниця зберігання 6.
5. Архів Міністерства з надзвичайних ситуацій. Опис справ постійного зберігання за 1960–1996 рр. Одиниця зберігання 7.
6. Архів Міністерства з надзвичайних ситуацій. Опис справ постійного зберігання за 1960–1996 рр. Одиниця зберігання 8.
7. ГДА МО України. – Ф. 1917. – Оп. 38013, Коробка 195. – Спр. 7.
8. Архів Міністерства з надзвичайних ситуацій. Опис справ постійного зберігання за 1960–1996 рр. Одиниця зберігання 16.
9. Архів Міністерства з надзвичайних ситуацій. Опис справ постійного зберігання за 1960–1996 рр. Одиниця зберігання 21.
10. ГДА МО України. – Ф. 1917. – Оп. 38013, Коробка 195. – Спр. 2.
11. ГДА МО України. – Ф. 1917. – Оп. 38013, Коробка 195. – Спр. 5.
12. ГДА МО України. – Ф. 1917. – Оп. 38013, Коробка 195. – Спр. 6.
13. ГДА СБУ. – Ф. 35. – Спр. 9. – Т. 6.

Одержано редакцією 27.03.2013
Прийнято до публікації 28.05.2013

Аннотация. Плахута В.В. Деятельность гражданской обороны УССР по совершенствованию сети защитных сооружений с целью сохранения населения. *В статье рассмотрены основные аспекты действий органов и сил гражданской обороны УССР по расширению сети защитных сооружений, уделено внимание недостаточно выясненным аспектам проблематики, намечены направления возможного дальнейшего исследовательского поиска.*

Ключевые слова: *УССР, Гражданская оборона, оружие массового поражения, защитные сооружения*

Summary. Plahuta V.V. The USSR civil defense activities turn to improve the network of protective buildings with the aim of population defence*. The article describes the main aspects of enforcement actions and civil defense of the USSR to expand the network of protective structures, insufficient attention is paid clarified aspects of issues, identified the areas of possible further research search. The paper considers the main aspects of the actions of the Civil Defence Force and the USSR to protect the territory and population during emergency situations, for prevention and emergency response and recovery, reducing the devastating effects of terrorism and war. Engineering protection of population and territories continues to be a priority in the whole complex of measures for the benefit of counteraction factors affecting emergency. This issue has a special place in research practice, both Ukrainian and foreign researchers. But in the period since the end of the Cold War and until today, they investigated and covered many issues related to organizational, economic, social and ideological issues and the actions of the security forces on engineering*

people. However, in domestic and foreign journals there are no publications which have considered the concerns raised at an angle of its value to society. Given the above, the author aims to analyze the actions of the civil defense forces and the USSR to expand and improve the network of protective structures. As a result it gave a chance to implement the requirements engineering civil defense activities in the development of urban planning and design documents, conduct its public examination of Civil Defence and technological security - were and remain effective component of the risk management processes of emergency situations that positively affect the state of population and territory.

Key words: *USSR, Civil defense, weapons of mass destruction, the defenses*

УДК 334.72(477)“1995/2005”

В. І. Шпак

УМОВИ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА УКРАЇНИ В 1995–2005 рр.

Анотація. *В історичному контексті проаналізовано стан економіки України від початку її виходу з кризи і поступального зростання економічних показників. В хронологічному порядку описуються умови, за яких відбувався розвиток малого підприємництва в країні. Показані основні економічні та соціальні проблеми, які безпосередньо впливали на малий бізнес.*

Ключові слова*: економіка, держава, бюджет, мале підприємництво, інвестиція, капітал*

Постановка проблеми. Структурні зміни в економіці, її соціальна і технологічна орієнтація – чи не найважливіші і водночас найскладніші стратегічні завдання розвитку суспільства. Особливо актуальні ці питання для постсоціалістичних країн, які об’єктивно і вимушено були поставлені в умови трансформації тотальною системною кризою адміністративно-планової економіки. Однак процеси реструктуризації та стратегічної економічної переорієнтації потребують і тривалого часу, і значних інвестиційних ресурсів і, чи не найголовніше, адекватної державної політики. При цьому, на жаль, не існує вже перевірених практикою остаточних рецептів або, обґрунтованого кінцевими результатами, досвіду переходу від командних до ринкових умов господарювання. Тому проблеми структурної трансформації в комплексі, як і розвитку всіх її складових, закономірно стають провідними у сучасній економічній науці.

Фундаментальні та прикладні наукові дослідження щодо впливу основних факторів зовнішнього і внутрішнього середовища, насамперед, необхідні для виходу національної економіки зі стану розбалансування і деформації. Лише наукова база, теоретично обґрунтована і практично апробована за обставин кризи та відсутності можливостей для «експериментів» з правом на помилку, має стати фундаментом загальнодержавної економічної політики, визначення моделі ефективної структури трансформації «перехідної економіки» на макро- і мікрорівнях. Нарешті, досягнення збалансованої структури суспільного виробництва та поглиблення процесів його інтернаціоналізації має обов’язково враховувати науковий аналіз наслідків структурних перетворень у зарубіжних країнах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальним проблемам економічної реструктуризації країн з перехідною економікою присвячені наукові дослідження українських вчених О. Алімова, В. Гриньова, М. Долішнього, І. Лукінова, М. Герасимчука, Р. Івануха, В. Симоненка, Ю. Костіна, Б. Крижановського та ін. Питання розвитку малого бізнесу знайшли відображення в працях А. Барановського, М. Білика, З. Варналія, Л. Воротінової, І. Ганечко, Ю. Єханурова, О. Жука, О. Кузьміна, Н. Лесик, Д. Ляпіна, С. Реверчука, Н. Савки, Н. Кубай, О. Титаренко, В. Черняка, Ю. Юрченко та ін. вітчизняних науковців та економістів.

Мета – дослідити процес становлення і розвитку малого й середнього бізнесу в перехідний період економіки України, його проблеми і перспективи розвитку.

Виклад основного матеріалу. Другу половину 1990-х рр. певною мірою можна вважати етапом розвитку сектора малого підприємництва. Він характеризувався розширенням діяльності міжнародних фондів, грошовою реформою, конституційним закріпленням державою свободи підприємництва та приватної власності. Було прийнято Програму розвитку малого підприємництва в Україні на 1997–1998 рр., вступили в дію Указ Президента «Про державну підтримку малого підприємництва» та інші, стосовно дерегулювання підприємницької діяльності. Започатковано процес часткового повернення